

6. Ерошкин Н. П. Очерки истории государственных учреждений дореволюционной России / Н. П. Ерошкин. – М.: Госуд. учеб.-пед. изд-во Мин-ва Просвещения РСФСР, 1960 – 396 с. – Режим доступа: <http://historic.ru/books/item/f00/s00/z0000148/index.shtml>
7. Первая Всеобщая перепись населения Российской империи 1897 года.(Губернские итоги). Т.Т.1-89. СПб.: 1903-1905. – Режим доступа: http://demoscope.ru/weekly/ssp/rus_gub_97.php?reg=32
8. Энциклопедический словарь Ф.А.Брокгауза и И.А.Ефрона (В 86 томах с иллюстрациями и дополнительными материалами). – Режим доступа: <http://www.vehi.net/brokgauz/index.html>

О. П. Делі

УДК [82:61.2](477)“18” – 057

ДІЯЛЬНІСТЬ Д. М. КНЯЖЕВИЧА У ВІЛЬНОМУ ТОВАРИСТВІ ШАНУВАЛЬНИКІВ СЛОВЕСНОСТІ, НАУК І МИСТЕЦТВ У САНКТ-ПЕТЕРБУРЗІ

В статті висвітлює діяльність Д. М. Княжевича у Вільному товаристві шанувальників словесності, наук і мистецтв, яке діяло у Санкт-Петербурзі у першій половині ХІХ ст. Розглянуті етапи розвитку літературного товариства. Проаналізована літературна та перекладацька робота Д. М. Княжевича за часів членства в товаристві.

Ключові слова: *Д. М. Княжевич, літературні та наукові товариства, періодичні видання, Вільне товариство шанувальників словесності, наук і мистецтв.*

Дмитро Максимович Княжевич (1788-1844) – державний діяч, науковець, літератор, етнограф, яскрава особистість наукового та громадського життя Російської імперії першої половини XIX ст. Його діяльність до теперішнього часу вивчена недостатньо і потребує аналізу та розкриття сучасними науковцями.

Умовно життєвий шлях Д. М. Княжевича можна поділити на два періоди петербурзький, коли його діяльність була пов'язана зі службою у міністерстві фінансів Російської імперії та одеський – коли він був попечителем Одеського навчального округу. Впродовж свого життя він був членом наукових та культурних товариств, які діяли на той час. В історіографії найбільш розкрита його діяльність в Одеському товаристві історії та старожитностей, адже саме він виступив одним з ініціаторів створення товариства та був обраний його першим президентом. Однак першим науковим та культурним осередком, членом якого став Д. М. Княжевич, було саме Вільне товариство шанувальників словесності, наук і мистецтв (далі ВТШСНМ). Архів та матеріали товариства зберігаються в Науковій бібліотеці ім. М. Горького Санкт-Петербурзького державного університету.

Історія товариства починається з 15 липня 1801 р., коли 7 молодих людей (І. М. Борн, В. В. Попугаєв – головні ініціатори, О. Г. Волков, В. В. Дмитрієв, В. І. Красовський, Ланген, М. М. Козмич), які закінчили гімназію при Петербурзькій Академії наук, створили літературне об'єднання – «Дружеское общество любителей изящного». В подальшому назва була змінена на ВТШСНМ та залишалася такою до кінця існування товариства (1826). Діяльність товариства стрімко набирала обертів. Кожного року кількість членів зростала, як і різноманітність питань та тем, які виникали на засіданнях товариства. Основними темами стали літературні надбання молодих людей, питання російської орфографії, філософія французьких просвітителів та О. М. Радищева, сини якого теж були членами товариства (в літературі учасників ВТШСНМ іноді називають «поети-радищевці») [2, с. 198-224].

Наприкінці 1802 р. ВТШСНМ складало 24 учасника [16]. Розширившись товариство переросло рамки дружнього та аматорського об'єднання. Чутки про його засідання оговорювалися в популярних світських літературних салонах того часу. Девіз товариства, який характеризував його роботу, був наступний «Concordia res parvae crescunt, discordia magnae dilabuntur» (Згодою ростуть малі справи, незгодою – знищуються великі) [3, с. 200]. Слід зазначити, що більшість видатних письменників Олександрівської епохи були членами ВТЛСНХ або були тим чи іншим чином пов'язані з ним. Крім того його членами були письменники – представники провінційних культурних центрів.

В історії товариства виділяють три етапи його розвитку. Перший охоплює 1801-1807 рр. Крім вже згаданих особистостей активну участь у житті товариства брав І. П. Пнін, поет та публіцист, автор «Опыта о просвящении относительно России». На засіданнях ВТШСНМ активно оговорювалися політичні питання, пронизані мотивами волелюбності, протесту проти рабства та інших форм суспільної нерівності. Другий період (1808-1813) – найбільш яскраво відокремлюється діяльністю Д. В. Дашкова – одного з засновників та активних діячів літературного товариства «Арзамас», М. В. Мілована – відомого поета та вчителя К. Ф. Рилєєва, М. І. Греча – літератора та видавця, автора багатьох спогадів, в тому числі і про Д. М. Княжевича [1]. Після трирічного призупинення діяльності товариства, через Вітчизняну війну та ідейну розбіжність членів, настав третій останній етап роботи (1816-1826). Цей період характеризується головуванням О. Ю. Ізмайлова. Новими членами товариства стали: поети та видавці Ф. М. Глінка, А. А. Дельвіг, В. К. Кюхельбекер та багато інших яскравих особистостей того часу. 25 липня 1818 р. членом товариства було обрано О. С. Пушкіна, який, слід відмітити, відвідав лише декілька засідань. Однак його нові творчі надбання постійно звучали на засіданнях товариства завдяки його друзям та шанувальникам [5, с. 471-474].

В період свого існування товариство займалося видавничою діяльністю. 1802-1803 рр. ВТШСНХ надрукувало два номери альманаху «Свиток муз» та в 1804 р. першу частину «Периодического издания Вольного общества любителей словесности, наук и художеств», яке не отримало продовження, хоча друга його частина була зібрана і готувалася до друку наприкінці 1804-на початку 1805 рр. У наступні роки члени товариства друкувалися на сторінках популярних літературних видань того часу : «Журнал российской словесности» М. П. Брусилова, «Любитель словесности» М. Ф. Остолопова та в журналах «Северный вестник» та «Лицей» І. І. Мартинова, «Цветник» О. П. Бенитцького та О. Ю. Ізмайлова. 1812 р. члени товариства поновили спробу друкувати власне видання «Санктпетербургский вестник», за рік вийшло 10 номерів. 1812-1817 рр. твори членів ВТШСНМ друкуються в журналі «Сын отечества», редактором якого був М. І. Греч, який в 1816 р. розробив проект, що до видання журналу від імені товариства. Однак цей проект не отримав підтримки влади. 1818-1826 рр. ВТШСНМ знову друкує власний журнал «Благонамеренный», який редагував голова товариства О. Ю. Ізмайлов. Відомо, що саме цей журнал згадується О. С. Пушкіним у третьому розділі роману «Євгеній Онєгін» [17, с. 61].

Д. М. Княжевич став членом товариства саме в другий період його існування. На засіданні 14 січня 1811 р. за пропозицією О. Ю. Ізмайлова та П. О. Нікольського його було прийнято в дійсні члени ВТШСНМ. Цікаво, що згідно протоколу Д. М. Княжевич був відсутній на засіданні [7, л. 56-56 об.]. На наступному засіданні (21 січня 1811 р.) він надіслав листа, в якому дякував за прийняття в члени товариства та просив вибачення за неможливість тимчасово відвідувати засідання через хворобу [8, л. 61]. Перший твір, який мав зачитати на засіданні Д. М. Княжевич, був його власний переклад Л. Шторха «О коренном начале науки правлению». Однак в протоколі засідання було відмічене наступне «... великий обсяг перекладеної книги не дозволяє опублікувати її в передбачуваному виданні праць

ВОЛСНХ, повернути рукопис перекладачеві» [9, л. 69-69 об.], скоріше за все йдеться мова про видання «Санктпетербургский вестник».

Цікавим є той факт, що на першому ж засіданні, яке відвідав Д. М. Княжевич (11 березня 1811 р.), піднялося питання про виключення із складу товариства одного з засновників В. В. Попугаєва. Було зачитано представлення 8 членів товариства (в тому числі Д. М. Княжевича), в якому були вказані причини виключення та після голосування вирішено задовольнити клопотання членів [10, л. 71-71 об.]. Сам В. В. Попугаєв був відсутній на засіданні, але той факт що на наступному засіданні (18 березня 1811 р.) члени отримали від нього листа з проханням виключити його зі складу товариства [11, л. 72-73], говорить про те, що товариство не представляло собою ідейну цілість. Ця історія звичайно відкриває Д. М. Княжевича з не найкращого боку, адже він навіть не встиг відвідати жодне засідання за участі В. В. Попугаєва, але був одним з авторів представлення на виключення його з лав товариства. Після цього інциденту було вирішено міняти президента кожні три місяці.

Не кожне засідання вдавалося відвідувати Д. М. Княжевичу, після вже зазначеної спроби виступити з переводом, якої не судилося відбутися, він почав цікавитися синонімами в російській мові, що й стало постійною темою його доповідей. Крім того він готував свої критичні зауваження на ті чи інші нові іноземні романи. Активність роботи Д. М. Княжевича зростала. За проханням М. І. Греча він змінив його на посаді секретаря товариства (28 березня 1812 р.) [12, л. 159-161]. Того ж року його було обрано до комітету редакторів видання товариства. Важливо відмітити, що після вступу Д. М. Княжевича до лав товариства його рідні брати Владислав (31 січня 1818), Микола (19 вересня 1818), Олександр (17 листопада 1821) та чоловік сестри Василій Матвійович Перевошиков (24 березня 1811) теж були залучені до складу та активної участі у засіданнях.

Через відрядження Д. М. Княжевича за кордон, через його роботу в експедиції з державних доходів, на засіданні товариства від 8 серпня 1812 р.

було розглянуто його прохання звільнити з посади секретаря та члена комітету видавців [13, л. 209-210]. Згідно протоколу, Д. М. Княжевич відвідав останній раз засідання 28 серпня 1813 р. [14, л. 48]. Його діяльність в товаристві та постійні доповіді призупинились, що може свідчити про збільшення роботи в експедиції та підготовки до тривалого відрядження.

Від'їзд Д. М. Княжевича збігся з призупиненням діяльності ВТШСНМ. Однак після відновлення роботи товариства Дмитро Максимовим не розриває свій зв'язок з однодумцями. На сторінках журналу «Сын Отечества» за 1816 р. виходить його стаття «Лист до видавця із Відня» [4], як вже було зазначено члени товариства активно друкувалися на його сторінках. В статті йдеться про відкриття та освячення пам'ятника російським офіцерам у Празі (листопад 1815 р.), які загинули під час бою в серпні 1813 р. під Дрезденом та Кульмом. Після одержання перемоги російської армії разом із союзниками над французами, загиблих російських солдат привезли до Праги і там поховали. Д. М. Княжевич саме у цей час знаходився у службовому відрядженні у Празі та відвідав церемонію освячення. Автор певен, що читач вже знайомий з цією новиною, однак вирішив зупинитися на всіх деталях події. Стаття підписана та датується 12 грудня 1815 р. Слід зазначити, що цей пам'ятник зберігся до нашого часу в передмісті Праги. Однак знаходиться не на тому самому місці, де мав можливість бачити його відкриття Д. М. Княжевич. Спочатку меморіал знаходився на Карлинському військовому кладовищі у Празі, але коли воно перестало функціонувати, стало питання про перепоховання офіцерів. У 1905 р. завдяки зусиллям протоієрея Миколи Рижова останки 45 російських офіцерів і сам пам'ятник були перенесені на територію Ольшанського кладовища неподалік від Праги, де вони і знаходяться по сьогоднішній день.

У 1818 р. членами ВТШСНМ стали рідні брати Д. М. Княжевича – Владислав та Микола, що дало ще більшої змоги підтримувати зв'язок з літературним осередком. Відтак на засіданнях Владиславом постійно зачитувалися нові переклади з німецької сучасних романів та цікавих статей

з закордонних журналів, які належали перу Д. М. Княжевича. Лише за 1818 р. його братом було зачитано на засіданнях 7 текстів Дмитра Максимовича, 2 з яких були надруковані в журналі товариства «Благонамеренный». Важливо відмітити, що дуже маленька частина доповідей виходили друком, це питання виносилося на голосування та обговорення членами товариства.

Після завершення роботи експедиції 1820 р. Д. М. Княжевич повернувся до Санкт-Петербургу та почав активно відвідувати засідання. На одному з засідань голова товариства О. Ю. Ізмайлов зачитав казку «Так, да не так!», яку присвятив Д. М. Княжевичу [15, л. 3-3 об.]. Текст казки не вдалося віднайти, однак відомо, що байки та казки О. Ю. Ізмайлова сповнені сатирою та висміювали людські пороки. Д. М. Княжевич та його брати не були присутні на засіданні.

1821 р. Д. М. Княжевич став членом іншої літературно-громадського організації – Вільного товариства шанувальників російської словесності, яке існувало в Санкт-Петербурзі з 1816 р. Метою товариства стала благодійність та як зазначено в «Энциклопедическом словаре Брокгауза и Ефрона» «чистота» мови [6, с. 136]. Засідання товариства Д. М. Княжевич та його брати, які слідом за старшим братом стали його членами, відвідували не постійно. Теми з якими вони виступали на засіданнях були такими ж як і в ВТШСНМ – переклади з німецької та синоніми в російській мові. Княжевичі не були поодинокі у відвіданні нового об'єднання, більшість активних літераторів були членами обох товариств.

Після подавлення повстання декабристів, виявилось, що деякі з учасників були членами товариств та мали вплив на всіх членів обох об'єднань. Тому їх діяльність була припинена.

Таким чином багаторічна діяльність Д. М. Княжевича в лавах ВТШСНМ відіграла важливу роль в його літературній та перекладацькій роботі. Саме на засіданнях цього товариства та на шпальтах журналів, які воно видавало, Дмитро Максимович зумів розкрити себе серед тогочасної літературної еліти та завоювати повагу і визнання серед творчих однодумців. Важливо

відмітити, що саме завдяки його перекладам члени товариства знайомилися з новими працями іноземних письменників (переважна більшість перекладів була з німецької мови).

Досвід, який він отримав за часів членства в лавах зазначених товариств став у пригоді його президенства Одеського товариства історії та старожитностей (1839-1844). Адже саме Д. М. Княжевич був одним з ініціаторів створення цього знаного наукового об'єднання Новоросійського краю.

A. P. Deli

ACTIVITIES OF D. M. KNIAZHEVICH' IN ST. PETERSBURG' FREE SOCIETY OF LITERATURE, SCIENCE AND ARTS VENERATORS'

Activities of D. M. Kniazhevich' in Free society of literature, science and arts venerators' are investigated in article. D. M. Kniazhevich' literary and translating during his membership of this society is studied. Mentioned society existed in St. Petersburg at the first half of XIX century and in article analyzes periods of their evolution.

Key words: M. Kniazhevich, Literary and science society, periodical journals, Free society of literature, science and arts venerators'.

A. П. Дели

ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ Д. М. КНЯЖЕВИЧА В ВОЛЬНОМ ОБЩЕСТВЕ ЛЮБИТЕЛЕЙ СЛОВЕСНОСТИ, НАУК И ХУДОЖЕСТВ В САНКТ-ПЕТЕРБУРГЕ

Статья раскрывает участие Д. М. Княжевича в Вольном обществе любителей словесности, наук и художеств, которое действовало в Санкт-

Петербурге в первой половине XIX в. Рассмотрены этапы развития литературного общества. Проанализирована литературная и переводческая деятельность Д. М. Княжевича за время членства в общества.

Ключевые слова: Д. М. Княжевич, литературные и научные общества, периодические издания, Вольное общество любителей словесности, наук и художеств.

Список використаної літератури та джерел

1. Греч Н. И. Воспоминания о Дмитриии Максимовиче Княжевиче / Н. И. Греч. – СПб. : Греч, 1860. – 24 с.

2. История русской литературы : в 10 т. / АН СССР. Ин-т лит. (Пушкин. Дом). – Москва ; Ленинград : Изд-во АН СССР, 1941-1956. – Т. V. Орлов В. Н. Вольное общество любителей словесности, наук и художеств / В. Н. Орлов // Литература первой половины XIX века. – Москва ; Ленинград : Изд-во АН СССР, 1941. – С. 198–224.

3. История русской литературы : в 10 т. / АН СССР. Ин-т лит. (Пушкин. Дом). – Москва ; Ленинград : Изд-во АН СССР, 1941-1956. – Т. V., Орлов В. Н. Вольное общество любителей словесности, наук и художеств / В. Н. Орлов // Литература первой половины XIX века. – Москва ; Ленинград : Изд-во АН СССР, 1941. – С. 200.

4. Княжевич Д. Письмо к Издателю из Вены / Д. Княжевич // Сын Отечества, исторический, политический и литературный журнал. – СПб. : тип. Ф. Дрехслира, 1816. – Ч. 27. – С. 39-42.

5. Кубасов И. А. А. С. Пушкин, член санктпетербургского Общества любителей словесности, наук и художеств / И. А. Кубасов // Русская старина. – 1899. – № 5. – С. 471–474.

6. Мазаев М. Вольное общество любителей российской словесности / М. Мазаев // Энциклопедический словарь. Том VII. Волапюк-Выговские /

изд. Ф. А. Брокгауз (Лейциг) и И. А. Ефрон (С.-Петербург). – СПб. : Типо-Литография Ефрона, 1892. – С. 136.

7. Научная библиотека им. М. Горького Санкт-Петербургского государственного университета. Протоколы заседаний Вольного общества любителей словесности, наук и художеств за 1811 г. – Д. 204. – Протокол № 2 (1811, 14 января). – Л. 56-56 об. [Электронный ресурс]. – Режим доступа <http://www.library.spbu.ru/rus/Volsnx/prot/prot11.html>

8. Научная библиотека им. М. Горького Санкт-Петербургского государственного университета. Протоколы заседаний Вольного общества любителей словесности, наук и художеств за 1811 г. – Д. 204. – Протокол № 3 (1811, 21 января). – Л. 61. [Электронный ресурс]. – Режим доступа <http://www.library.spbu.ru/rus/Volsnx/prot/prot11.html>

9. Научная библиотека им. М. Горького Санкт-Петербургского государственного университета. Протоколы заседаний Вольного общества любителей словесности, наук и художеств за 1811 г. – Д. 204. – Протокол № 7 (1811, 25 февраля). – Л. 69-69 об. [Электронный ресурс]. – Режим доступа <http://www.library.spbu.ru/rus/Volsnx/prot/prot11.html>

10. Научная библиотека им. М. Горького Санкт-Петербургского государственного университета. Протоколы заседаний Вольного общества любителей словесности, наук и художеств за 1811 г. – Д. 204. – Протокол № 9 (1811, 11 марта). – Л. 71-71 об. [Электронный ресурс]. – Режим доступа <http://www.library.spbu.ru/rus/Volsnx/prot/prot11.html>

11. Научная библиотека им. М. Горького Санкт-Петербургского государственного университета. Протоколы заседаний Вольного общества любителей словесности, наук и художеств за 1811 г. – Д. 204. – Протокол № 10 (1811, 18 марта). – Л. 72-73 [Электронный ресурс]. – Режим доступа <http://www.library.spbu.ru/rus/Volsnx/prot/prot11.html>

12. Научная библиотека им. М. Горького Санкт-Петербургского государственного университета. Протоколы заседаний Вольного общества любителей словесности, наук и художеств за 1812 г. – Д. 204. – Протокол

№ 14 (1812, 28 марта). – Л. 159-161 [Электронный ресурс]. – Режим доступа <http://www.library.spbu.ru/rus/Volsnx/prot/prot12.html>

13. Научная библиотека им. М. Горького Санкт-Петербургского государственного университета. Протоколы заседаний Вольного общества любителей словесности, наук и художеств за 1812 г. – Д. 204. – Протокол № 34 (1812, 8 августа). – Л. 209-210 [Электронный ресурс]. – Режим доступа <http://www.library.spbu.ru/rus/Volsnx/prot/prot12.html>

14. Научная библиотека им. М. Горького Санкт-Петербургского государственного университета. Протоколы заседаний Вольного общества любителей словесности, наук и художеств за 1813 г. – Д. 199. – Протокол № 26 (1813, 28 августа). – Л. 48 [Электронный ресурс]. – Режим доступа <http://www.library.spbu.ru/rus/Volsnx/prot/prot13.html>

15. Научная библиотека им. М. Горького Санкт-Петербургского государственного университета. Протоколы заседаний Вольного общества любителей словесности, наук и художеств за 1823 г. – Д. 55.2. – Протокол № 2 (1823, 25 января). – Л. 3-3 об. [Электронный ресурс]. – Режим доступа <http://www.library.spbu.ru/rus/Volsnx/prot/prot23.html>

16. Научная библиотека им. М. Горького Санкт-Петербургского государственного университета. Вольное общество любителей словесности, наук и художеств (1801-1826): список членов (по времени вступления) [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://www.library.spbu.ru/rus/Volsnx/spisok.html>

17. Пушкин А. С. Евгений Онегин : роман в стихах / А. С. Пушкин; рис. К. И. Рудакова. – М. : Гос. изд. детской литературы Министерства Просвещения РСФСР, 1946. – С. 61.